

Thomas Mautner

Heideggers tackoffer

Heideggers tackofferteori har föga uppmärksammats. Den finns i en efterskrift ("Nachwort") som 1943 publicerades tillsammans med ett omtryck av hans "Was ist Metaphysik", den tryckta versionen av hans installationsföreläsning i Freiburg 1929. Båda ingår i volymen *Wegmarken* (Gesamtausgabe, Band 9, Frankfurt am Main: Klostermann, 1976). Teorin har sitt intresse, och skall här granskas. Till sitt *innehåll* är teorin tvivelaktig, men det skall visa sig att dess *praktiska aspekter* också bör beaktas.

I den 1943 tillfogade efterskriften nämner Heidegger tre invändningar mot sin tidigare skrift. En av dem är att han där hade tagit avstånd från logik och från precision i tänkandet. Det är troligt att han bl.a. syftade på Carnaps klassiska uppsats "Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache" i *Erkenntnis* 1932. Det är den invändningen som först skall uppmärksammas.

Heidegger anför mot klagomålet att han ställt sig likgiltig till exakt och logiskt tänkande, att detta till sitt väsen räknar och beräknar. I sådant tänkande utför man beräkningar vilka bara rör det som finns (das Seiende) och det ligger i sakens natur att man begränsar sig till detta, eftersom endast det som finns låter sig beräknas. Vad som blir fel, menar han, är att detta slags tänkande anser sig träffa mer än vad som finns (das Seiende), nämligen varat självt (das Sein) Det ligger i räknandets natur att man inte kommer åt varat självt. Varat självt är inte något som kan underkastas beräkning – i dess väsen finns bl.a. något kusligt och

hemlighetsfullt (eine Unheimlichkeit) som undandrar sig logik och precision.

Heideggers svar tycks otillfredsställande av flera anledningar. Hans uppfattning är att matematik, logik, och andra exakta vetenskaper *anser sig* träffa varat självt, och icke blott aspekter av det som finns. Men det stämmer inte. De *misslyckas* inte med att träffa varat självt, av den enkla anledningen att de inte *försöker* göra det. Däremot finns det, på vad som ofta kallas en "meta"-nivå, *teorier om* vad dessa vetenskaper sysslar med, och det är möjligt att på den nivån hävda att t.ex. matematiken träffar varat självt. Men även om en sådan *teori om* matematiken är felaktig så följer inte att det är något som brister i matematiken *själv*. *Mutatis mutandis* gäller detsamma också för andra vetenskaper.

Heidegger menar vidare att själva klarheten hos teorierna ifråga gör det omöjligt för dem att förklara varat, och det skäl han ger är att det finns något hemlighetsfullt, dunkelt och kusligt hos detta. Det är ett dåligt skäl. En teori om något dunkelt behöver inte vara dunkel.

Efter att ha behandlat invändningen fortsätter Heidegger sin framställning, som nu tar en ny vändning. Han inför två begrepp som man kanske inte särskilt väntat sig i detta sammanhang. Det rör sig om *offrets* och *tacksamhetens* begrepp. Först kommer tanken på att man offerar sig själv:

Detta tänkande [dvs. det som går utöver räknandet och är bestämt av något annat än det varande, dvs. av varat självt] tillmötesgår varats krav, i det att människan överlåter sitt historiska väsen till enkelheten av den enda nödvändighet som inte nödgar genom tvång, utan tillskapar det nödläge som får sitt gensvar i det att man fritt offerar sig.

[Dieses Denken antwortet dem Anspruch des Seins, indem der Mensch sein geschichtliches Wesen dem Einfachen der einzigen Notwendigkeit überantwortet, die

nicht nötig, indem sie zwingt, sondern die Not schafft, die sich in der Freiheit des Opfers erfüllt.]

Vad Heidegger tycks säga är att om man i sitt tänkande går utöver det som finns och kommer fram till varat självt, så kommer man att inse att ett nödläge föreligger i vilket det är nödvändigt att fritt offra sig. Uttrycket "människans historiska väsen" betyder här helt enkelt ens existens, ens tillvaro, i dessa ords vanliga bemärkelse.

Vad är det som gör det nödvändigt att offra sig? Här är svaret:

Vad som nödgar är detta att varats sanning skyddas, oberoende av vad som kan drabba människan och alla existerande väsen. Offret är bortom allt tvång, emedan det låter ur frihetens avgrund mänskliga väsen gå till spillo, men bevarar därigenom varats sanning för det som är.

[Denna översättning är en aning fri, eftersom Heideggers formulering ligger vid utkanten av vad som är grammatiskt tillåtligt: Die Not ist, dass die Wahrheit des Seins gewahrt wird, was immer auch dem Menschen und allem Seienden zuzufallen möge. Das Opfer ist die allem Zwang enthobene, weil aus dem Abgrund der Freiheit entstehende Verschwendung des Menschenwesens in die Wahrung der Wahrheit des Seins für das Seiende.]

Det är alltså för att skydda varats sanning som det är nödvändigt att offra sig. Skyddandet av varats sanning förutsätts alltså vara av högsta vikt. Men varför skall skyddandet och bevarandet ske på bekostnad av människoliv?

Här skulle det ligga nära till hands att helt enkelt deklarerat att skyddandet av varats sanning är av högsta vikt därför att det rör sig om ett absolut värde. Men Heidegger slår inte in på den vägen. I stället inför han ett nytt tankemotiv, nämligen tacket. Man skall vara beredd att offra sitt liv av tacksamhetsskäl:

I offret sker ett fördolt tack, vilket allena erkänner den ynnest, såsom vilken varat har överlåtit sig åt människans väsen i tänkandet, på det att hon i sitt förhållande till varat tar på sig uppgiften att beskydda varat.

[Im Opfer ereignet sich der verborgene Dank, der einzig die Huld würdigt, als welche das Sein sich dem Wesen des Menschen im Denken übereignet hat, damit dieser in dem Bezug zum Sein die Wächterschaft des Seins übernehme.]

Varat har alltså varit gunstigt mot oss genom att utnämna oss till dess väktare och beskyddare, och det skall vi vara tacksamma för.

Men Heidegger menar vidare att vi visar vår tacksamhet för att ha anförtrotts uppgiften att skydda och bevara – genom att fritt låta våra liv gå till spillo. Offret består i att ta avsked från allt som finns (das Seiende). (Detta avskedstagande beskrivs inte som en *handlung* eller en *händelse*, utan som en *tilldragelse* (ein Ereignis). Men att utreda huruvida det ligger någon särskild innebörd i detta får anstå.)

Nu uppkommer minst två besvärliga problem med detta slags tacksamhetsbetygelse. En svårighet är denna: Om man anförtrotts uppgiften att vakta och skydda, så verkar det besynnerligt att man skulle tacka för förtroendet genom att urståndsätta sig för uppgiften, något som man ju gör om man låter sitt liv gå till spillo.

Håller den invändningen? Kanske kan den vederläggas med motexempel. Möjligen finns det uppgifter för vilka man kan tacka just på det viset. En vakt eller en soldat, tacksam för förtroendet att ha blivit gynnad med en sådan anställning, kan ju försättas i omständigheter där hans liv måste sättas på spel. Men även om han frivilligt offerar livet i ett kritiskt läge, så gör han det inte av tacksamhet utan av plikttrohet. Så invändningen håller inte.

En annan svårighet är att man kan visa tacksamhet på olika sätt, och Heidegger har inte förklarat varför just uppoffrandet av ens eget liv är det enda sättet i det här sammanhanget.

Så det verkar som om Heideggers teori är både orimlig och godtycklig. Den är orimlig, därför att man inte tackar för ett uppdrag (att skydda varats sanning) genom att låta sig bli urståndsatt att uppfylla uppdraget. Den är godtycklig, därför att inga skäl anförts varför man inte kan tacka på annat sätt.

Men varför skall man överhuvud vara tacksam? Tacksamhet förutsätter välvilja hos den givande parten, och det i sin tur förutsätter att den givande parten i någon mening kan tillskrivas ett viljeliv eller själsliv. Något sådant finns inte hos varat självt (das Sein). Så hans utläggningar måste anses vara helt ohållbara.

Dessa svårigheter tas inte upp av Heidegger. På denna punkt i sin framställning byter han ämne och framhåller hur hjältemodigt det är att offra sig utan bitankar i form av nyttoberäkningar och dylikt. Men att självuppoffring kan vara bevis på hjältemod är ju inget svar på frågan varför man skall offra sig. Emellertid inför Heidegger här ett ytterligare tankemotiv – det oförstörbara – för att besvara den frågan:

Jagandet efter ändamål fördunklar klarheten hos offervillighetens ångestberedda skygghet – denna offervillighet, som gör anspråk på den omedelbara närheten till det oförstörbara.

[Die Sucht nach Zwecken verwirrt die Klarheit des angstbereiten Scheu des Opfermutes, der sich die Nachbarschaft zum Unzerstörbaren zugemutet hat.]

Det ligger i sakens natur att det som är oförstörbart kan inte upphöra att finnas till. Det är evigt. Som vi funnit hade Heidegger svårt att förklara varför man skall vara tacksam, varför tacksamhet måste visas genom att

offra sig, och att dra in hjältemod i bilden var inget svar. Men dessa besvärliga frågor kan glömmas bort och framställningen få en mer övertygande karaktär genom att dra in det eviga. De flesta av hans läsare tilltalas inte av tanken att allt är slut när man dör, och att dra in en – rätt så oklar – odödlighetstanke kan ha avsedd effekt. Vad denna avsedda effekt är tas upp nedan.

Heideggers resonemang kan ses som en försämrad variant av ett traditionellt tankemönster. Vi skall vara tacksamma mot Gud för att han skapat oss, och bland våra plikter ingår att göra vad på oss ankommer för att inte förstöra vad han skapat, men också och i första hand att dyrka och vörda honom. När han kallar oss "hem" skall vi i ödmjuk tacksamhet förstå att det är bäst så. I allt detta är nyttosynpunkter helt ovidkommande. Dessutom utnyttjas vaga hågkomster och lösliga associationer till kraftfulla bibelord: "den som mister sitt liv, för min skull, han skall vinna det" (Matt. 10:39, 16:25); "Herren gav, och Herren tog, lovat vare Herrens namn!" (Job 1:21), och till andra uttryck för from och ödmjuk underkastelse. Ersätt nu Gud med varat (das Sein), och den skapade världen men det varande (das Seiende), och resultatet visar stor likhet med Heideggers resonemang. En uppenbar skillnad mellan de två varianterna är dock att Gud tänkes som ett personligt väsen, vilket inte är fallet med varat hos Heidegger. Dessutom ligger i offrets begrepp att det företas med syfte att realisera något som har värde. I religiösa sammanhang ligger värdet däri att ett gudomligt väsen mutas, blidkas, tackas eller dylikt. Men någon liknande värdedimension finns inte hos varat.

Heideggers efterskrift med dessa grumliga tankar kom till 1943. Det var året då krigslyckan vände. I Tyskland började förlusterna vid fronten (Stalingrad, El Alamein, invasionen på Sicilien och så vidare) och bombangreppen mot städerna att bli alltmer kännbara. Oron i de

överlevandes sinnen tilltog. Så länge kriget hade tett sig framgångsrikt hade man kunnat finna tröst i tanken att de offer kriget krävt inte hade varit förgäves. De hade ju tjänat ett den egna nationens sak: dvs. att plundra de länder mot vilka man börjat krig och förslava de besegrade. Men när det började se ut som om trots alla offer och uppoffringar slutsegern skulle utebli och i stället nederlag började hota, kom självfallet de enorma förlusterna vid fronten och i städerna (genom de allierades bombning) att te sig alltmer meningslösa.

Vad gällde offren för tyskarnas och deras många villiga medlöparens illgärningar var det i Tyskland nog bara ett försvinnande fåtal som ens ägnade dem en tanke – Heidegger förvisso icke, vare sig då eller efter kriget. Men det faller utanför ramen av detta diskussionsinlägg.

I detta kritiska läge är det ju naturligt att man börjar reflektera över de olyckor som nu drabbar det egna landet. En frestande men farlig tanke är att de som ytterst är ansvariga för det enorma eländet bör ställas till ansvar. Inget tyder på att Heidegger var frestad att tänka på det viset. Tvärtom: vad han skriver måste vara avsett att få läsaren att försona sig med de till synes helt meningslösa förlusterna, och att motverka defaitistiska strömningar. Något som kan påverka sinnena i den riktningen är de ovan anförda trösterika idéerna om tackoffer, vilka går ut på att det trots allt finns ett högre syfte med det som det förefaller meningslösa lidandet. Att detta var hans uppsåt är desto mer sannolikt som idéerna passar in just vid den tidpunkten, men däremot inte finns i hans tidigare eller senare skrifter.

Vad *inhållet* av Heideggers tackofferteori beträffar, kan alltså fastslås att det är till dels grumligt, till dels klart förvänt. Vad dess *praktiska aspekter* beträffar, kunde den i motgångens stund, när kriget började gå dåligt, naturligtvis hjälpa till med att dämpa olust och eventuell opposition, och att hålla modet uppe hos dem som frestades

veckla i sitt stöd för det nazistiska väldet. Huruvida detta var Heideggers avsikt är oklart: främst är väl efterskriften avsedd att erbjuda ett slags filosofins tröst.